

## A Tápióvidék földrajza.

Írta : FECSKE SAROLTA.

### I. A Tápióvidék földrajzi helyzete és felszíni viszonyai.

A Tápióvidék a Duna-Tisza közének É-i részén terül el a Budapest-Cegléd-Szolnok és Budapest-Nagykáta-szolnoki vasútvonal között. Jól körülhatárolható természetes egység, csak D-en a Gerje és Perje síksága felé mosódnak el a határok. É-on a Nagykáta alatt húzódó ÉNy-DK irányú homokterület külső pereme a határ. E homokterületet Farnos előtt a Hajta régi árterülete szakítja meg. K-en a Tápióvidék csaknem észrevétlenül megy át a Zagyva vízkörnyékébe. A két tájegység között a Tápió és Zagyva árterének érintkezési vonala a határ. DK-en az Ilke-folyás és a Tápiószelétől DK-re húzódó homokterület, D-en a Gerje-Perje síksága felé a ceglédi tanyavilág, majd a Cserháthoz kapcsolódó ÉNy-DK irányú dombvidék gerince, ÉNy-on a két Tápió forrásvidékét körülvevő magaslatok alkotják a vidék természetes határait. Az így körülhatárolt tájegység területe 660 km<sup>2</sup>, kb. 114.000 kat. hold.

A Tápióvidék felszíni viszonyainak kialakításában fontos szerepe van a hegyképző erőknek, a víz és a szél építő és pusztító munkájának és az ember tájalakító hatásának. A hegyképző erők eredménye a Cserhát Ceglédbercelig húzódó dombsora; a szél építő munkáját bizonyítja e dombsor felszínét borító lösz és a felső Tápió völgyét két oldalt közrefogó homokvonulat; a víz építő munkája látható a Tápió-völgy feltöltésében, romboló munkáját pedig a dombvidék barázdált, mély patak völgyekkel, kimosásokkal tagolt felszíne mutatja. Az ember munkájának eredménye a szántók, szőlők, gyümölcsösök, utak, vasút, tanyák, községek, gáttal ellátott, mederbe kényszerített vizek, befásított, vagy szőlővel beültetett futóhomok, stb.

A Tápióvidék legnagyobb része dombvidék, mely két, egymástól teljesen elütő jellegű területre oszlik. Az egyik a Cserhát-dombsor, a másik különálló homokbuckák, vagy homokdombok láncolata. A Cserhát-dombsor háta széles löszplato, amelyből a gerinc alig észrevehetően emelkedik ki. A dombsor kétoldali lejtője helyenként falmeredeken szakad le a Tápió mellékpatakjainak völgyébe. A löszplato részint szántóföld, részint pedig — ahol a lejtőviszonyok a szántást lehetetlenné teszik — tavasszal és ősszel zöld, nyáron száraz, kiaszott legelő.

Teljesen más jellegű a homokbuckás terület. A homok vagy összefüggő nagyobb vonulatot alkot, vagy kisebb-nagyobb különálló buckákban jelenik meg. Összefüggő homokvonulatot alkot a felső Tápiótól É-ra, mely a Hajta régi ártere felé fokozatosan alacsonyodik. Legmagasabb pontja 161 m, ez a Tápió víztükréből 18 m-es kiemelkedést jelent. A homokvonulat akác-erdővel és szőlővel beültetett. Nagyobb homokterület van a két Tápió között is, továbbá Tápiószentmártontól DK-re.

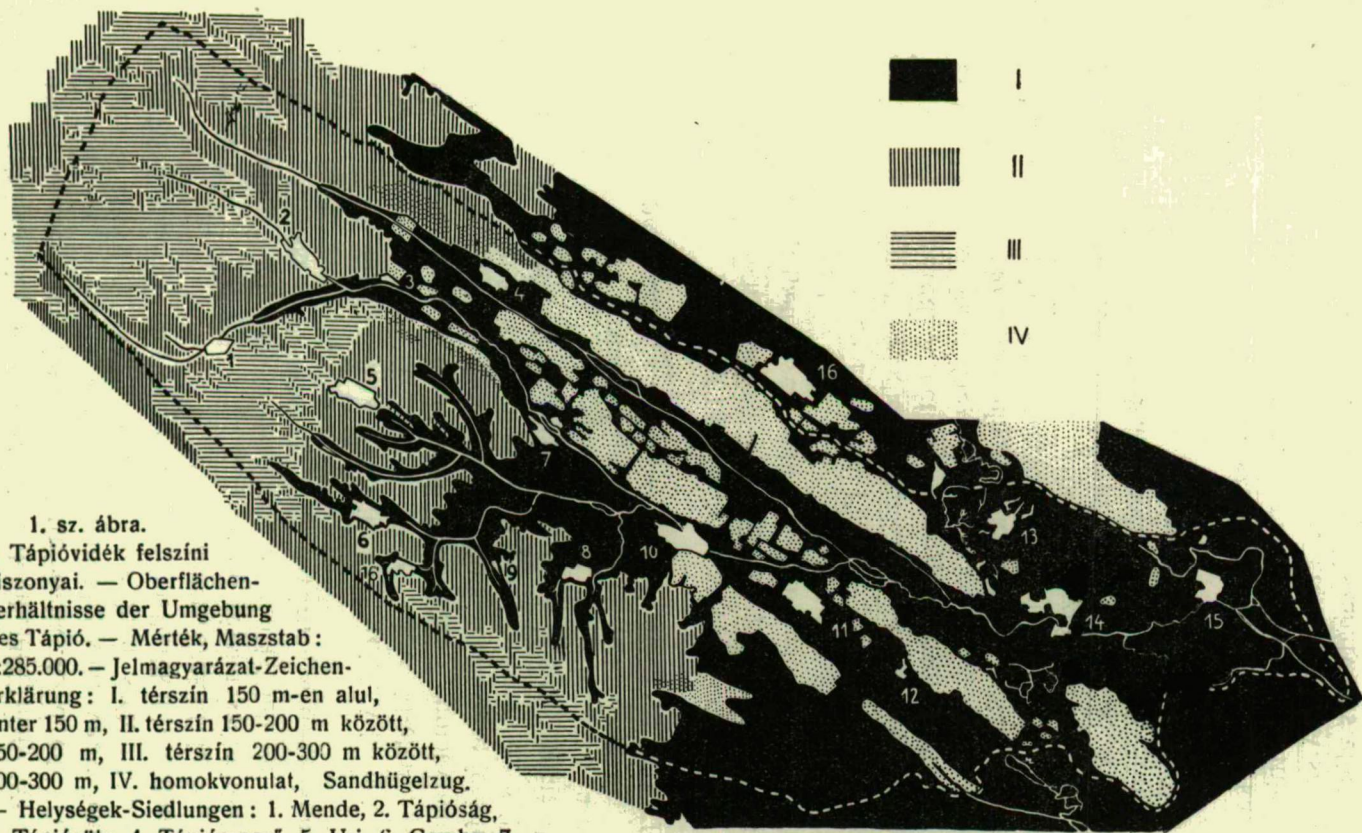
A Tápió völgye és a Tápiószentmártontól D-re fekvő terület síkság.

A terület magva a Tápió folyó völgye. A Tápió név régi eredetű. Anonymus Tapy, a váci káptalan 1275-ből, ill. 1281-ből való oklevele Tapeu néven említi. A „Táp“ jelentése ismeretlen, a „jó“ pedig folyó.

A Tápió két ágból ered. A Felső-, vagy Nagytápió Szentgyörgy-pusztán (Isaszeghez tartozik), az Alsó-, vagy Kistápió Forró-pusztán ered. A két ág Tápiószentmárton felett egyesül és Ujszásznál ömlik a Zagyvába.

A Nagytápiónak ma nincs mellékfolyója; szabályozás előtt a Hajta ömlött bele Tápiószele közelében. A Kistápióba több apró patak ömlik. Ilyenek a Tuzberek-pusztán eredő Bille-patak és a több ágból eredő Pándi- vagy Gombai-patak. A Kistápió Tápiószentmártonnál mellékágat bocsájtott ki, amely Sőreg alatt folyt el és Szolnoknál ömlött a Tiszába. 1876-ban Galgóczy ezt írja le főmedernek.

A Tápiót 1924—26 között szabályozták: a rengeteg kanyart átvágták és a meder szakaszos nívókülönbözeteit eltüntették. A Tápió vize legtöbb helyen ásott mederben folyik. A szabályozás következtében a mélyfekvésű és a szabályozás előtt gyak-



1. sz. ábra.

A Tápióvidék felszíni viszonyai. — Oberflächenverhältnisse der Umgebung des Tápió. — Mérték, Maßstab:

1:285.000. — Jelmagyarázat-Zeichen-

erklärung: I. térszín 150 m-en alul,

unter 150 m, II. térszín 150-200 m között,

150-200 m, III. térszín 200-300 m között,

200-300 m, IV. homokvonulat, Sandhügelzug.

— Helységek-Siedlungen: 1. Mende, 2. Tápióság,

3. Tápiószőlő, 4. Tápiószecső, 5. Uri, 6. Gomba, 7.

Tápióság, 8. Pánd, 9. Káva, 10. Tápióbicske, 11. Tápiószentmárton, 12. Sőreg, 13. Farnos, 14. Tápiószele, 15. Tápiógyörgye, 16. Bénye.

ran víz alá kerülő területek ma kitűnő szántóföldek. A sok elhagyott folyómeder, szárazárok a feltöltődés következtében ma már alig észrevehető mélyedések.

## II. Az őstáj.

Hogy milyen lehetett a tápióvidéki őstáj, arra nézve a szabályozás előtti viszonyok fontos és megbízható adatokat szolgáltatnak. Az elhagyott folyómedrek, vizenyős területek, erek, nádasok, tavak és a turfa elterjedése pontosan megadják a vízi világ helyét. Ez állítás helyességét bizonyítják a II. József korabeli térképek, a régi följegyzések, a régészeti lelőhelyek és a felszíni képződmények is.

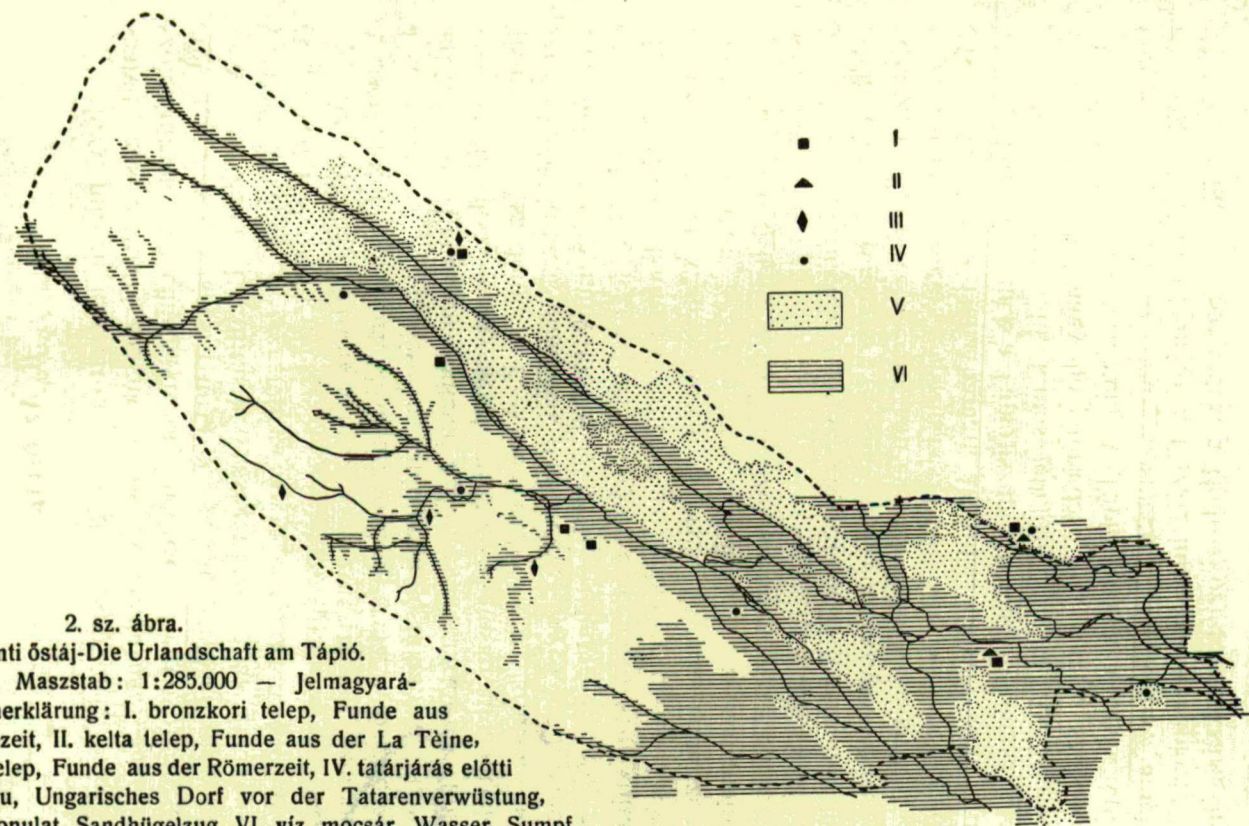
Az őstájban három tényező játszott fontos szerepet. A Cserhát dombsort borító lösz, a homok és a víz. A lösz képződése ismeretes. Kiterjedése a tápiómenti őstájban a mainál nagyobb volt. Ennek bizonyítékai a Tápiószentmárton és Tápiószele körüli síkságon egyesével, vagy csoportosan álló, hirtelen kiemelkedő lösz dombok. Ezek nem emberi kéz alkotásai, mint azt a régebbi kutatók gondolták (Galgóczy, Fényes, stb.), hanem a folyóvíz pusztító munkájától megkímélt, eredeti térszín. S mivel ezek a vízi világ legnagyobb kiterjedése idejében sem voltak vízzel borítva, alkalmasak voltak az ember megtelepedésére, vagy táborhelynek, temetkezési helynek. Ilyenek Tápiószentmárton határában a szkíta szarvas lelőhelye, a kistemplom dombja, a sőregi halmok és Tápiószelétől ÉK-re a Tatárhányás nevű dombok.

A homokterületek, mint szigetek álltak ki a vízivilág tük-réből. A kutatók (Galgóczy, Schafarzik, Vendl, Szabó, stb.) egybehangzó véleménye szerint nem egy forrásból származik. Egy része a pannon tenger, a lassan beszáradó beltavak fenéklarakódása, más része a Duna hajdani árterületéből szél által kifujt homok, ehhez járul még a Tápió iszapos homoklerakódása.

Az őstáj harmadik fontos jellemzője a víz. Az őstájban a vízi világ sokkal nagyobb kiterjedésű volt, mint a szabályozás előtti vizenyős területek. A Tápió vízvilága egyik láncszeme volt annak az óriási „ősmocsár“ területnek, amely ÉNy-DK irányban a Dunától a Tiszáig húzódott. A Tápióvidéktől É-ra terült el a Sár-vidék, a Bodrogtól Soroksárig hú-







2. sz. ábra.

A Tápiómenti őstáj-Die Urlandschaft am Tápió.

— Mérték, Maszstab: 1:285.000 — Jelmagyará-

zat-Zeichenerklärung: I. bronzkori telep, Funde aus

der Bronzezeit, II. kelta telep, Funde aus der La Tène.

III. római telep, Funde aus der Römerzeit, IV. tatárjárás előtti

magyar falu, Ungarisches Dorf vor der Tatarenverwüstung.

V. homokvonulat, Sandhügelzug, VI. víz, mocsár, Wasser, Sumpf.

zódó mocsárvilág, D-en a kis- és nagykunsági, K-re a jászsági mocsaras terület övezte. A Tápióvidéktől D-re a Gerje-Perje mocsár vidéke húzódott. A Gerje-Perje vonala volt mai tudásunk (Schlafarzik—Vendi) szerint a levantei Duna medre és csak az alföldi beltenger eltűnése után hagyta el a Duna addigi irányát, medrével mindinkább DNy felé vándorolt. Régi medrével és a Tiszával való összeköttetése továbbra is fennmaradt a Rákospatak, a két Tápió, Szucsava, Szittyó-ér és a Gerje-Perje révén.

A Kistápió már előbb említett oldalága — mely Sőreg alatt elhaladva Szolnoknál ömlött a Tiszába — és a Tápió főmedre szigetét fogtak közre, aminek bizonyítéka az ú. n. „szigetlábi” homok, melyet a szél fúj ki a Tápió árteréből és halmozott fel. E szigetlábi homok Tápiószentmártontól kiindulva, Tápiószele, Sőreg és Félegyháza-pusztán, továbbá Abonyon át követhető és a törtelyi homokhoz csatlakozik.

A homokterületek a körülöttük elterülő mocsárvilágból 5—20 m-re emelkedtek ki, a Cserhát dombsor pedig még ennél is magasabbra. E tény igen nagy jelentőségű az ember megtelepedése szempontjából, mert e dombok kiszögelő peremén, a víz közelében találjuk a legrégibb telepeket. Ilyenek: 1. Tápiószecső határában, a Felsőtápió-réten egy sánccal körülvett domb, honnét bronzkori és hallstatti csákány, nyílhegy, talizmán, a homokból pedig sárga, kék, zöld gyöngyök és cserépedények darabjai, ezenkívül ismeretlen korú fal, cement- és kődarabok, továbbá római korú cserepek kerültek elő. 2. A Tápiósághoz tartozó „Felsőszőlők”-ben és a Cimbál réten bronzkori csontvázaikat és edényeket találtak. 3. Tápióbicskén a Várhegy. 4. Káva és 5. Gomba határában ugyancsak Várhegy nevű domb római leletekkel. 6. Tápiószentmárton határában a ceglédi és sőregi út kereszteződésétől DK-re a Tápió meder közelében lévő domb a szkíta szarvas (arany szarvas) lelőhelye, Pessium nevű római telep volt. 7. Tápiószele határában a Tüzköves dűlő és Korhány parton jázig sírokat találtak. A Sőregre vezető út mentén pedig különböző bronzkori és római tárgyak kerültek elő az ásatások folyamán. A Tápiószelétől ÉK-re fekvő Tatárhányás nevű hét halom tatárjárás előtti magyar telepeket bizonyít. Sajnos az újabb ásatások eredményei még nem ismereteseek.

### III. Az őstáj átalakulása.

Az előző fejezetben felsorolt és térképen is feltüntetett régészeti lelőhelyek kétségtelen bizonyítékai annak, hogy már a római uralom előtt virágzó telepek voltak a Tápió vidékén. A legrégebb emlékek a Tápiószecső, Tápióság és Tápiószele határában napfényre került bronzkori leletek. A bronzkori telepek mindenütt az ártérből kiemelkedő magános dombtetőket foglalták el, ahol védve voltak az áradások ellen és közei voltak a vízhez, ami a táplálék egyik fő beszerzési forrása, közlekedő út és védelmi bástya volt egyaránt. E telepek az idők folyamán elpusztultak, helyüket újabb telepek ülték meg. Így a legtöbb régészeti lelőhelyen a különböző népek telepei egymásfölötti emeleteket alkotnak: bronzkori, kelta, római, jazig, avar, stb. telepeket.

A rómaiak idejében a kávai Várhegyen és Tápiószentmárton határában is volt római telep, akkori nevén Pessium. Bizonyára a római uralom alatt levő Pannonia határainak védelmére előretolt, megerősített helység volt, akárcsak a Tatárhányás nevű dombon Tápiószelétől ÉK-re.

A tápiószülyi Leányvár nevű sánc, a tápióbicskei Földvár és a tápiószelei hét halom (Tatárhányás) köralakú sáncerődítményei valószínűleg avar sáncvárai, már emberi kéz munkájának eredményei.

Ezek a telepek a népvándorlás hullámszásai közepette csaknem mind elpusztultak s a magyarság megjelenésekor csak a Tápiószele határában levő Tatárhányás volt lakott hely.

A magyarság megtelepedésével új fejezet kezdődik a Tápióvidék történetében.

Az ásatások eredményeképpen kiderült, hogy a Tápióvidék legrégebb magyar telepe a bronzkori és a római telep fölé épült Tápiószele, a már említett Tatárhányás nevű dombon, a mai községtől ÉK-re. Ugyancsak a honfoglalás idejéből való Tápiószüly is. Még két helységről tudunk, amelyek már az Árpádházi királyok korában is megvoltak: Tápióbicske és Tápióság.

Tápiószelén és Tápiószülyben ma is vannak e korból való építészeti és egyéb emlékek.

Tápiószele régi helyén honfoglaláskori sírokat tártak fel, majd üszök és hamuréteg között nagy három hajós templom

romjai kerültek elő II. Endre és IV. Béla érmeit rejtő XIII. sz.-beli sírokkal. Ez emlékek bizonyítják, hogy Tápiószele a tatárdúlás előtt nagyobb helység volt, valószínűleg apátsággal és kolostorral.

Tápiósüly e korból fennmaradt emlékei közül legfontosabb az 1078-ból, tehát Szt. László korából való román stílusú templomtorony, mely eredetileg őrtorony volt. (1782-ben fedezték fel a torony K-i oldalának legfelső párkányán a torony építési idejének évszámát). E toronyhoz Nagy Lajos 1350 körül építtette a mai templomot. Az 1078-ban épült őrtoronyhoz vele egyidős, löszbe vájt alagút csatlakozik, amelynek kijáratai Uri községben és a tápiósülyi lövöldénél még 50—60 évvel ezelőtt láthatók voltak.

Tápióbieskéről a feljegyzések alapján annyit tudunk, hogy 1200-tól 1450-ig a Bicskei család birtoka volt.

Tápióság pedig ugyanezen időben a Kartaly családé, akitől 1263-ban IV. Béla elvette és Zách Jób pécsi püspöknek, V. István pedig 1271-ben a „Nyulak-szigeti apácáknak“ adományozta. A helység a mai Zsigerpusztán volt.

A honfoglaláskor itt talált lakosok a halászáton és vadászáton kívül földműveléssel is foglalkoztak. A honfoglaló magyarságba e csekély számú lakosság csakhamar beolvadt. A magyarság akkori életkörülményeinek kedvező terület volt a Tápióvidék. A Tápió és mellékvizői, továbbá a Gerje-Perje által dúsan öntözött legelők bőséges táplálékot szolgáltatottak állataiknak. A Cserhát dombsort borító erdő bővelkedett vadban, a víz pedig halállományával biztosította a lakosság megélhetését.

Az ártérből kiemelkedő kisebb-nagyobb lösz és fekete-homokterületek, mivel az áradások termékeny iszappal látták el, a lakosság kenyérszükségletét is fedezték.

A tatárok a Tápióvidéket is feldúlták, a falvakat, templomokat felégették. Csak kb. 100 év múlva a tatárjárás után említ Nagy Lajos oklevele a Tápióvidéken helységet: Tápiószelét, amely a tatárok által elpusztított egykori Szele fölé épült és Szolnok vármegyéhez tartozott.

Az Árpádok korában keletkezett még Csekekáta, (Cegléd és Sőreg között a Bécsi-háton) keletkezési idejéről és történetéről semmi biztosat sem tudunk. A XIV. sz.-ból három új helységet említenek az oklevelek: Uri (1355), Gomba (1390), mint a



Nemze család birtoka és Tápiószentmárton. Ez utóbbi a XV. sz.-ban jelentősebb hely volt, 1459-ben Pest és Pilis vármegye gyűléseit itt tartja. 1495-ig a Pányi család birtoka, 1513-ban II. Ulászló a Pányi család kihalása után Werbőczynek adományozta.

1435 táján keletkezett Kálva, vagy Kálna, a mai Káva; Bénye helységet pedig 1459-ben említi első ízben oklevél. Tápiószecső, Farnos, Tápiógyörgye és Tápióság keletkezési idejét és körülményeit homály fedi; csak annyi bizonyos, hogy a XVI. sz. elején virágzó községek.

A törökdúlás előtt a Tápióvidéken legalább 14 község volt: Tápiószele, Tápiószűly, Tápióbicske, Tápióság, Csekekáta, Uri, Gomba, Tápiószentmárton, Kálna, Bénye, Farnos, Tápiószecső, Tápiógyörgye és Tamáskáta (ma puszta).

A Tápióvidéken és közelebbi környékén hét (7) Káta nevű helység volt a török előtti időben. Bizonyítja ezt a Kátay-család neve: „Kátay de septem Kátas“. Mind a hét Káta besenyő telep.\* A besenyőket II. Géza telepítette a Tápió és Hajta vidékére. A hét Káta közül hatnak neve máig fennmaradt, de a hetedik helye és neve bizonytalan. Ezek: Csekekáta (a török pusztítások elől elmenekült lakosai alapították a mai Nagykátát), Szentmártonkáta, Tamáskáta (ma puszta), Boldogkáta (ma puszta), Alsó- és Felső-Egreskáta. A szájhagyomány szerint a mai Sőreg lenne a hetedik Káta.

Hogy a Tápióvidék 14 községe hány lakost számlált, megállapítani nem lehet. Annyi bizonyos, hogy ennyi helység lakossága csupán halászat és vadászatból nem élhetett meg, hanem az állattenyésztésen kívül földműveléssel is kellett foglalkoznia. Sajnos ez időből semmi olyan írott emlék nem maradt fenn, amelynek alapján a törökdúlás előtti viszonyokat megrajzolhatnánk.

A török uralom éppúgy elsöpörte a XIV. és XV. sz. minden kulturális alkotását, mint 1241-ben az addigi fejlődés eredményét a tatár. A telepek közül Tápiószele, Tápióbicske, Csekekáta, Tápiószentmárton, Kálva, Bénye, Farnos, Tápiógyörgye és Tápióság, tehát 14 közül 10 teljesen elpusztult, négy község azonban túlélte a törökdúlást. Legépebb Tápiószecső maradt;

---

\* Szokolay Margit: A magyarországi besenyő telepekről.

Tápiósülyt vára védte meg, Gomba és Uri pedig félreeső helyzetének köszönhetette megmenekülését. Az elpusztult tíz község lakosságának jó része a török elől a Felvidékre menekült, más része Ceglédre és Irsán telepedett le. (Irsa a török hódoltság alatt fontos hely, mert a basa is székhelyül választotta.)

A török fosztogatásoknak és a lakosság elszéledésének teljes gazdasági hanyatlás lett a következménye: a halastavak, szőlők, gyümölcsösök elpusztultak, a szántóföldek parlagon maradtak, a 14 virágzó községből tíz elpusztult, romjait betemette a futóhomok. A táj az őstájhoz vált hasonlóvá.

#### IV. A török utáni újraéledés.

A török uralom elmúltával lassan megindult az élet a Tápióvidéken is. A török-pusztításokat túlélő Tápiószecső, Tápiósüly, Uri és Gomba csak igen apró szegényes falvak. Az elpusztult községeket az újratelepítések keltették életre. A telepítés Rákóczi szabadságharca után 1710 és 1791 között történt. A tápióvidéki telepések jó része felvidékről származó evangélikus tót. Ennek magyarázata, hogy a telepítéseket a török elől a Felvidékre menekült helybeli birtokosok intézték.

Oklevelekből tudjuk, hogy Bénye községet Fáy Mihály telepítette újra tótokkal 1714-ben. A legelső új telep Tápiószentmárton 1700 táján, I. Lipót uralkodása alatt, lakosai evangélikus tótok. A község nem a török alatt elpusztult helység fölé, hanem attól ÉNy-ra, mai helyén épült fel. 1770-ben már 51 adóköteles háza volt.

Az újratelepítések során Tápióság következik, ugyancsak felvidéki tótokkal. A telepítés 1710—28 között történt, 1728-ban már 30 adóköteles háza van.

Káva és Bénye községeket Fáy Mihály telepítette be 1714-ben, szintén felvidéki tótokkal.

Az 1723-ban telepített Tápiószele tót lakosai nem a Tatárhányáson építik fel a községet, hanem a Tápió mellé, ahol ma is fekszik.

Tápióbicske 1730 körül kisközség.

Csekekátát visszatérő lakosai régi helyétől jóval északabbra építik fel, ez a mai Nagykáta.

1727 körül új telep is keletkezik a Tápióvidéken: Mende, melyet Bél Mátyás kis falunak mond, környékén nagy erdővel.

Magyar telepesek építik fel Tápióság és Tápiógyörgye községeket 1737-ben. Famos a feljegyzések szerint csak II. Lipót korában, 1791-ben keletkezett volna, a valóság azonban az, hogy már jóval előbb megvolt, mert a II. József-kori, 1785-ben készült térképlapon már mint község van feltüntetve.

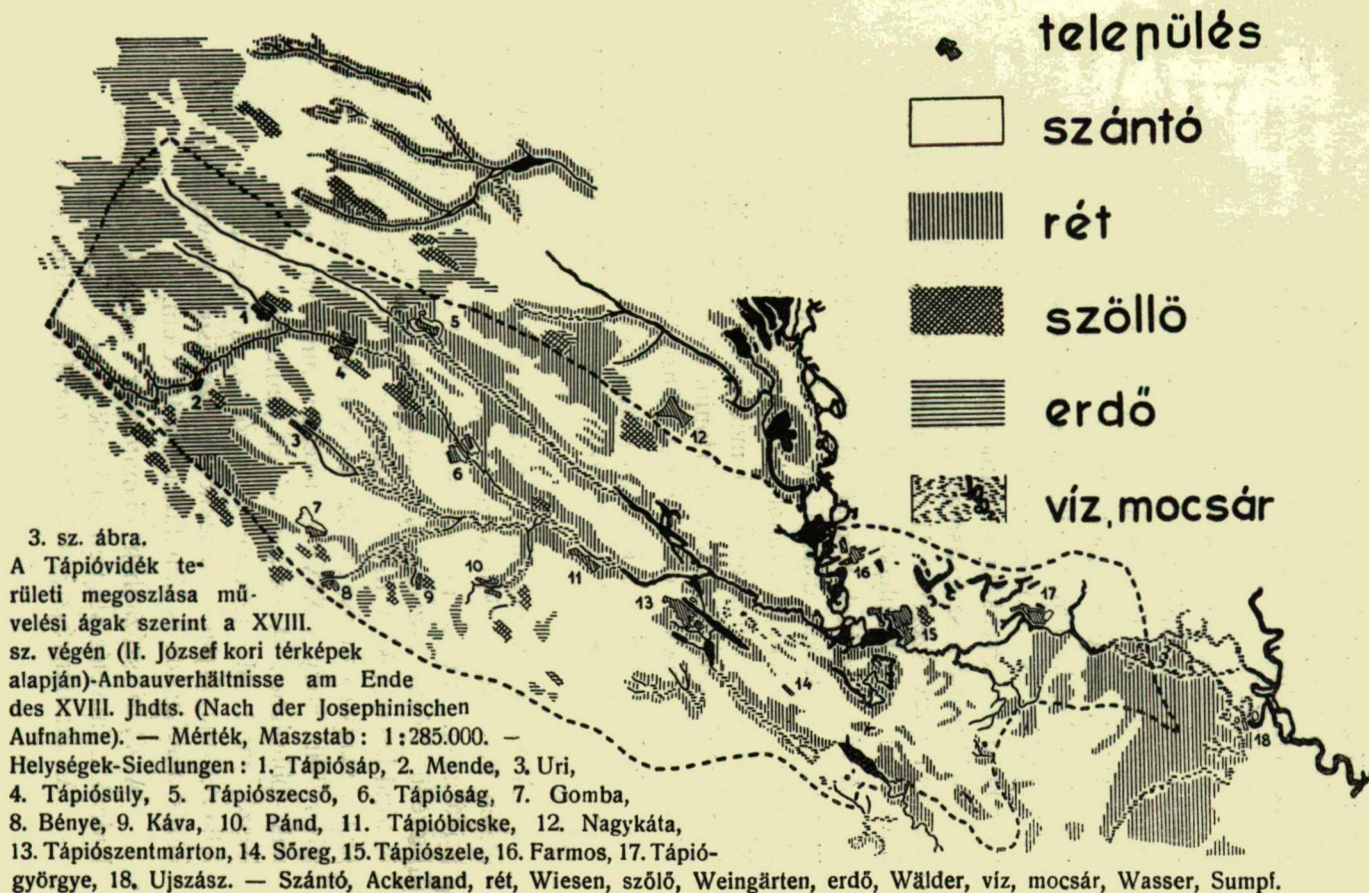
A Tápióvidék lakossága tehát többféle népi elemből tevődött össze. Egy része a földesurak Felvidékről telepített jobbagyai, más részük a török pusztítások elől elmenekült, de utána visszatérő régi magyar lakosság; a Felvidékről bevándorló palócok és végül a Jászsággal határos részeken a jászkunok.

Az újra benépesült Tápióvidék gazdasági, stb. viszonyait a II. József-kori térképekről közvetlenül leolvashatjuk.

Nagykiterjedésű futóhomok van a Kistápió jobboldalán Uritől Pándig, a két Tápió között és a Nagytápiótól É-ra. Tápióság, Nagykáta és Tápiószentmárton határában szántóföldek vannak. A rétek, legelők hosszú csíkokat alkotnak a két Tápió és mellékpatakjaik mentén. Csaknem minden község körül kert terül el. Erdő kevés, csak a Tápióvidék szélein Tápiószecsőtől É-ra és Mendétől D-re van; főleg tölgyerdő. A szőlő jelentős kiterjedésű a homokon.

A vízrajzi viszonyok a maitól eltérőek. A Tápió szabályozatlan, medre csak néhány lépés széles, helyenként azonban kiszélesedik, ahol vizét mesterségesen duzzasztották fel malmok hajtására. A vízimalmok még 1876-ban is megvoltak. Galgóczy több vízimalomról tesz említést Tápiószűly, Tápiszecső, Tápióság, Nagykáta, Tápiószentmárton és Tápiógyörgye mellett. Ide hozták a környező vidék lakosai is gabonáikat megőrölni.

Sok helyen a Tápiónak nem is rajzoltak medret. A térképhez fűzött megjegyzések szerint a Tápió vízmennyisége igen változó. Nyáron alig van benne víz, de tavasszal és ősszel a két oldalát kísérő réteket mindég elönti, sok tavat, mocsarat alkot, amelyek nyáron sem száradnak ki. Legnagyobbak a tápiószelei, tápiószentmártoni, továbbá a Nagykáta, Tápióbicske és Tápiógyörgye melletti tavak. Tápióságon a falu közepén van nádasító. A tavak és mocsarak a közlekedést nem akadályozzák, mert a Tápiónak átkelésre alkalmas szakaszai is vannak. Nagyobb áradáskor nagy területeket elönt. Igen kanyargós



folyású, több mellékága és sok elhagyott folyómedre van. Ilyenek a Tápiógyörgyétől É-ra lévő Nagyér és Tápiószelétől DK-re eső Ilke-folyás, továbbá a Tápiószentmártonnál kiágazó és Sőreg alatt elmenő régi meder. Ezeket két oldalt nagy vizenyős laposok kísérik.

A Hajta nagy tavakat és nádasokat alkotva Tápiószele mellett ömlik a Tápióba. Közlekedés a Hajta mocsarain át csak gondozott úton és fahidakon lehetséges, egyebütt nem.

Abból, hogy a Tápióvidék területének legnagyobb része szántó és legelő, következik, hogy a lakosság főfoglalkozása a földművelés és állattenyésztés. Legfontosabb terményük a gabona, amit egyébként a számos malom is bizonyít. Az állatok közül pedig a szarvasmarha, a ló és baromfi. A juhtenyésztés nem nagy szerepet játszik, csak Tápiógyörgye és Mende határában vannak juhok feltüntetve.

A régi községek romjai ekkorra már legnagyobb részt elpusztultak, a térkép csak Tápióság alatt, a gombai patak mentén tüntet fel templomromot. Az úthálózat elég sűrű. A Tápió felső szakaszát keresztező utak még árvíz idején is járhatók, mert homoktalaja van. Tápiószentmártontól K-re, mivel a talaj agyagos és sok a mocsár, csak száraz időben járhatók az utak.

Csaknem minden községben van csárda. A templomok és urasági kastélyok kőből, a házak vályogból épültek és náddal fedettek.

A XVIII. sz. folyamán újratelepített községekbe a XIX. sz. elején megindult a környező vidék magyar lakosságának beszívargása. Így a magyarosodás csakhamar megkezdődött. Egyedül Bénye község lakói zárkóztak el környezetüktől. Ma is tótul beszélnek. A többi községben olyan gyors ütemben történt a magyarosodás, minden erőszakos, vagy egyéb beavatkozás nélkül, hogy a XIX. sz. derekán mindenütt magyarok vannak többségben. A század végén pedig már alig van, aki jól beszél tótul. Ma teljesen felszívódtak a magyarságba, de a felkezeti megoszlás, vezetéksorok, szokások, népviselet és építkezés alapján ma is kimutatható a tót elem.

A XVIII. századbéli állapotokhoz viszonyítva megnagyobbodnak a művelés alá vett területek.

Az állattenyésztés háttérbe szorul a földműveléssel szem-

ben. A külterjes állattenyésztés a nagyobb uradalmakba szorul vissza. Főleg szarvasmarhát és juhot tenyésztének.

Fényes Elek 1837-ben azt írja, hogy a Tápióvidék termékeny, főleg a Mende, Tuzberek, Gomba és Tápióság környéki lösz és fekete homok, de leggazdagabb a tápiószentmártoni és a tápióbicskei határ. Legfontosabb terménye a búza, a homokon rozs. Utána a széna következik, mely a vizenyős réteken nagy mennyiségű és jó minőségű. Tápióságon dohányt is termelnek. A homokon sok a szőlő, Káva határában kender is terem. Még sok a futóhomok terület. Uri és Farnos határában kísérleteznek megkötésével, diófával és szőlővel ültetik be. Az erdőállomány valamivel nagyobb, mint a XVIII. sz.-ban. Nagy kiterjedésűek a mocsarak és nádasok. A Tápió sokszor kiárad, elmossa a hídakat és megakadályozza a vetést, vagy a már kinőtt gabona a víz alatt elrothad.

A XIX. sz. I. felében az árvízszabályozás is megkezdődik. 1812 és 1816 között a Cegléd határába tartozó laposok és az abonyi határ vízmentesítése céljából a Perjének medret ástak, hová a földekről a felesleges vizet levezették. (A Perje-csatornát a nép Krakkónak nevezi.) A Perje ásott medre csakhamar eliszaposodott. A folyton fenyegető árvizek elhárítása céljából 1854-ben megalakult a Gerje-Perje vízszabályozó társulat, mely eddig mintegy 10.000 kat. holdat ármentesített. Bár ez az árvízszabályozás nem a Tápióvidéken történt, hatása itt is mutatkozott, mert a tápiószentmártoni határt ettől kezdve dél felől nem öntötte el a víz.

A Tápió régi medre, mely Sőreg alatt elfolyva Szolnoknál ömlött a Tiszába, a kiágazásnál eliszaposodott és így a Kistápió vize teljes egészében a Nagytápiót gazdagította.

A Hajtát, mely nagy mocsarakat alkotva Tápiószelénél ömlött a Tápióba, a Tisza és Zagyva szabályozása alkalmával közvetlenül a Zagyvába vezették. A Tápió szabályozására csak a legújabb időkben (1924—26) került a sor, amiről az I. fejezetben már megemlékeztem.

A XIX. sz. II. felében a földművelés mind nagyobb területeket nyert a homok rovására, a futóhomokot szőlővel és akácerdők létesítésével megkötik. Legfontosabb termények a búza, rozs, árpa, zab, tengeri, szőlő, gyümölcs, dohány és Tápiószecső határában a kender. Az állattenyésztés csak má-



sodrendű fontosságú. Legnagyobb a szarvasmarha és loálmány, mert ezek az állatok a földművelés és a termények szállítása szempontjából nélkülözhetetlenek. A sertés és baromfi igen elterjedt. Juhtenyésztés csak a nagyobb uradalmakban van. Tápiószentmárton és Tápiószéle határában sok a fácán és tüzok. Ipar és kereskedelem jelentéktelen. A termények szállítása jó utak hiányában nehézségekbe ütközik s így a Tápióvidék a forgalomtól elzárt terület. A termények értékesítése a nagykai és ceglédi vásárokon történik.

A Budapest-Nagykátá-Szolnok és Budapest-Cegléd-szolnoki vasútvonalak megépítése sokat javított a helyzeten, de az utak átépítése csak a XX. sz.-ban történik meg, így a vasút hatása csak azoknak a községeknek a forgalmán érezhető, melyeknek saját vasútállomásuk van.

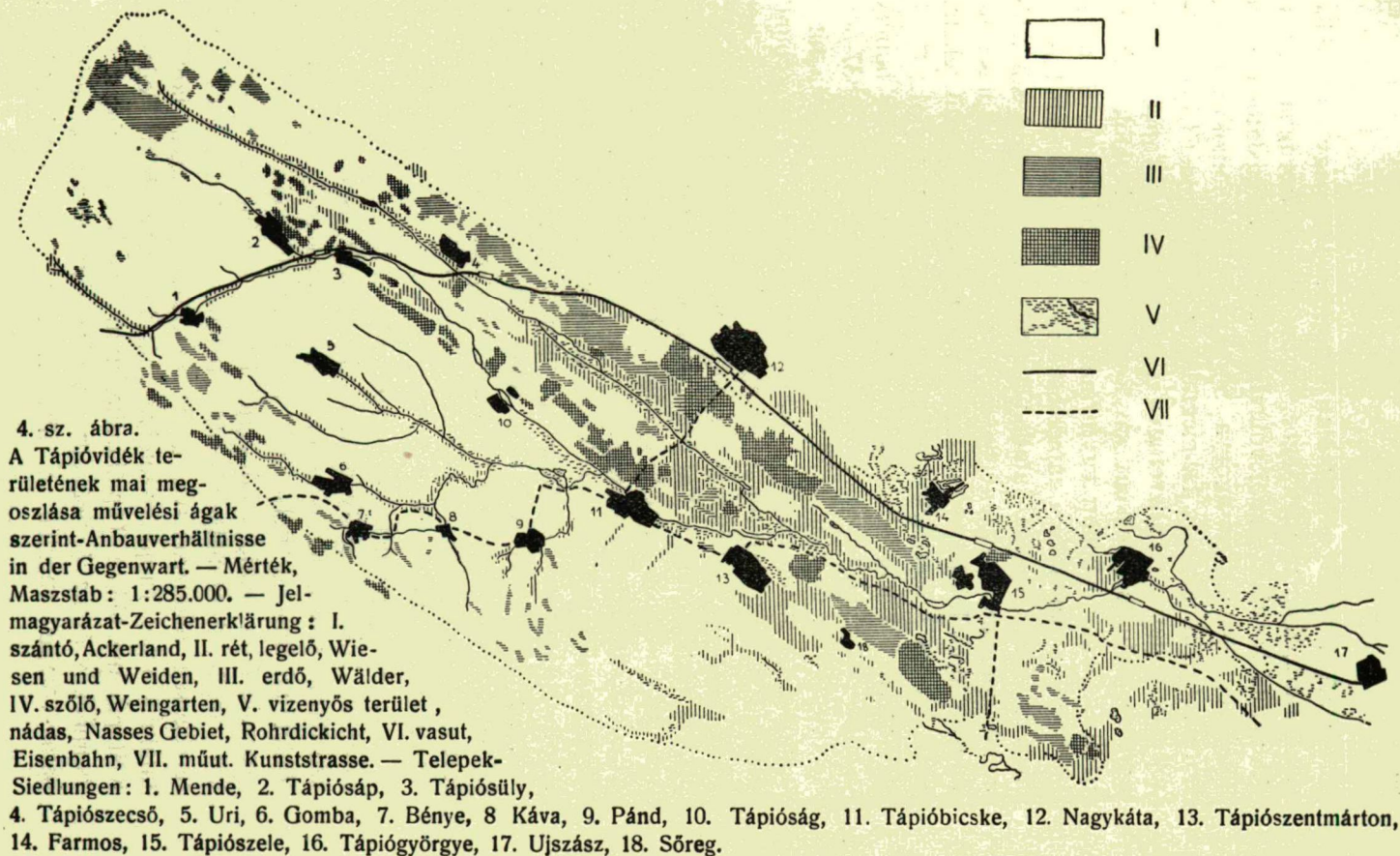
## V. Jelenkor.

### A) Talaj, növényzet.

A változatos felszínnek megfelelően a talajviszonyok is bonyolultak. Az egyes talajfélések elterjedése és a határok pontos megállapítása csaknem egészben véve a saját kutatásaim eredménye. Az eddigi talajtani térképek — egyrészt, mert nem eléggé részletesek, másrészt, mert a Tápióvidéket még nem tanulmányozták behatóan — elnagyolva, vagy felületesen ábrázolják. A Tápióvidék talajnemei kiterjedésük sorrendjében a következők:

1. lösz,
2. erősen humuszos fekete agyag,
3. sárga, régebben futóhomok,
4. fekete, vagy barna, iszappal kevert homok,
5. tőzeg, vagy lápföld,
6. sárga agyag,
7. szik.

1. A Tápióvidék legnagyobb kiterjedésű talajfélése a lösz, mely a Cserhát dombor legnagyobb részét borítja. A lösz-felszínbe a patakok szűk és meredek falú völgyeket vájtak. Ezekben helyezkednek el Uri, Gomba, Bénye és Káva községek.



2. A löszterület Pánd alatt véget ér, ill. átmegy a második nagykiterjedésű talajféleségbe, a humuszos agyagba. Ez a feketeföld borítja a pándi völgytől K-re eső magaslatokat és a tápiószentmártoni síkságot a Sőreg mögötti homokvonulatig, D-re a ceglédi homokig. De megtaláljuk a feketeföldet Tápiószelétől D-re homok által közrefogva. Ezt a területet a Tápiógyörgye körüli feketefölddel keskeny sáv köti össze. A feketeföld kiterjedésében nem mindenütt egyforma, hanem több altípusba osztható, így a pándi és a tápióbicskei magaslatokon homokos és meszes agyag (a lösz átalakulásából), K felé mind sötétebb színű, homokban szegényebb humuszos agyag (ez Tápiószentmárton híres földje), Tápiószele és Tápiógyörgye körül fekete, összeálló és szikesedésre hajlamos (kitűnő búzatermő).

3. E két nagykiterjedésű talajféleséghez a sárga homok csatlakozik. Régebben futóhomok volt, megkötését már 1837-ben megkísérelték, de csak a XIX. sz. II. felében sikerült. Ma futóhomok a területen nincs. E sárga homok, mint azt térképünk mutatja, összefüggő vonulatot alkot a Tápiótól É-ra és a két Tápió között. Ez utóbbinak egyenes folytatása a sőregi homokbuckás terület, míg a Farnos-Tápiószele közötti homokterület az előbbi homokvonulat folytatása a Hajta régi árterén túl. Ma az egész dombvidéket ültetett szőlő és erdő borítja.

4. A Tápió árterének legnagyobb része szintén homok, de szürke, vagy fekete színű, erősen humuszos, a Tápió hordalékával, iszapijával keveredett. E fekete homok a Tápió mentén hosszú sávban húzódik a Felsőtápió forrásától a Hajta régi árteréig. Az Alsótápió mentén is megtaláljuk Tápióbicskétől és Tápiószentmártontól ÉK-re.

5. A Tápióvidék egyik jellegzetessége a nagykiterjedésű tőzeg és lápföld, amely a hajdani, ma már csak kis területre szorítkozó mocsarak és zsombékos területek maradványa. Lápföldet találunk a Felsőtápió mentén, mely csaknem Tápiószecsőig ér le, majd a községtől DK-re húzódik a Tápió mindkét partján. A szabályozás után itt halastavat létesítettek, mesterségesen felduzzasztva a Tápió vizét. Ugyancsak lápföldet találunk a két Tápió összefolyásánál. Legnagyobb kiterjedésű a Kistápió mentén, a Tápióbicske előtti Nagy-rét, amely terület zsombékos és az év legnagyobb részében nedves. A lápföld a patak-völgyek mentén a lösz vidékbe is felhatol egészen

Kávaig. Különálló folt a tápiószentmártoni nádas, amely egy régi meder maradványa. Nagymennyiségű tűrfa van Tápiószele és Farnos határában a Hajta és az egyesült Tápió régi mocsarai helyén. A kitűnő minőségű lápföldet sok helyen kertészeti célokra használják fel (Tápióság környékén).

A lápföld eme nagy kiterjedése ékes bizonyítéka a régi nagykiterjedésű mocsárvilágnak.

6. A következő talajféleség az aránylag kis területre szorított sárga agyag. Megtalálható a tápióbicskei Várhegyen és a Mende községi téglagyár mellett.

7. Kis területet foglalnak el a szikesek, csaknem minden helység határában egy-egy kis folt a szabályozás óta.

A Tápióvidék eredeti növénytakarója a művelés alatt álló területek növekedésével mindinkább háttérbe szorult. Ma már csak a nádasok képviselik az eredeti növénytakarót. A vízszabályozás ezeket is halálra ítélte. Az eredeti vegetáció helyét szántók, szőlők, gyümölcsösök, ültetett erdők foglalják el: az őstájból kultúrtáj lett.

### B) *Gazdasági élet.*

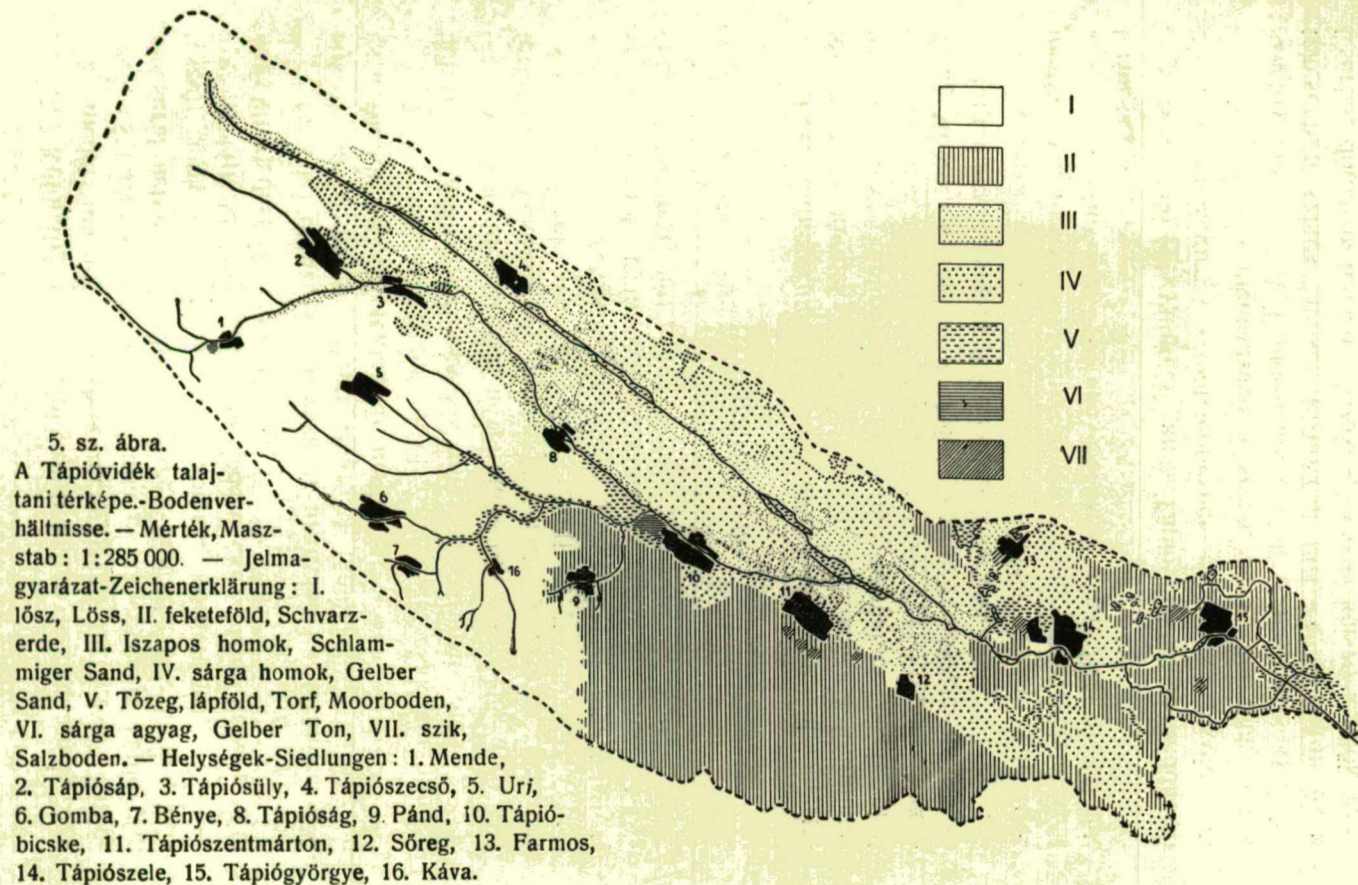
Ezek után térjünk át a mai életviszonyok rövid ismertetésére. A Tápióvidék lakosságának főfoglalkozása a földművelés. Az egész Tápióvidéken mindenütt termelnek búzát, ahol erre alkalmas a talaj. A búzafelesleg nagy. Felvevő piaca Nagykáta, Monor és Cegléd. A tápiógyörgyei, tápiószelei és sőregi uradalmakban gabonanemesítéssel is kísérleteznek.

A búza után a tengeri a Tápióvidék legfontosabb terménye. A homokon rozsot is termelnek, míg a sertéshízlalásnál az árpának van nagy szerepe. Sörárpát a nagyobb uradalmak termesztnek.

Sok szőlő és gyümölcs van a Tápióvidéken, de mindkettő közepes minőségű. A szőlőtelepítésnek még nagy jövője van.

Tekintélyes mennyiségű a széna, de sokkal több volt a szabályozás előtt. A Tápió-menti legelők szénájánál sokkal értékesebb a szikes laposok kisművelésű füve. A homokon és a Cserhát dombsor tetején időszakos, nyáron kiaszó legelők vannak. A szénafelesleg jól értékesíthető.





A burgonyatermés a szükségletet fedezi. Cukorrépát és dohányt csak az uradalmak termelnek. A dohány olcsó minőségű.

Bár a homokon már mindenütt van kisebb-nagyobb erdő, a faállomány nem fedezi a szükségletet. A homokon akác, a vizek mentén kevés fűz, nyár- és égerfa, a kötöttebb talajon szil és tölgy van. A homokon és a Cserhát dombsoron helyenként ültetett fenyves is van. A szil és akác fáját szerszámkészítésre használják.

Káka és nád a szabályozás óta kevés.

A Tápióvidék állattenyésztése virágzó. Legfontosabb állata a ló, de számra felülmúlja a szarvasmarha-állomány. Mivel sok a legelő, a tehén tartása nem sokba kerül, azért a szegényebb embernek is van tehene. Minden nagybirtokosnak van tehenészete. A tej értékesítése tejszövetkezetek útján történik.

Az élő baromfi- és tojáskivitel jelentős, felvevője a főváros. A tápiószentmártoni tanyákon jelentős a pulykatenyésztés is. Juh csak egy-két nagyobb uradalomban van. Sok a nyúl, fogoly, fűz és fácán, van még tüzök is, sőt a Tápió mentén vidra is előfordul. Hal van ugyan a Tápióban, de nem nő meg élvezhető nagyságig. A szabályozás után Tápiószecső alatt és Zsigerpusztán halastavat létesítettek.

Az egész Tápióvidéken túlsúlyban van a nagybirtok. Ez alól csak Tápióbicske kivétel. A nagybirtoktól eltekintve legtöbb a 2—5 holdas törpebirtok, majd a kis- és középbirtok.

A lakosságnak kb. 80%-a földművelő, ill. őstermelő. A gazdálkodás módja csak az uradalmakban áll a kor színvonalán.

Kisiparos — az eltartott családtagokkal együtt — 11% ; a közlekedés, posta, utak szolgálatában áll a lakosság 3%-a ; kereskedő, béres és cseléd 2—2% ; egyéb 2%.

### C) Népesedési és kultúrviszonyok.

A Tápióvidék népesedési viszonyait 1840-től máig az alábbi táblázat tünteti fel:



| Év   | összlakosság | szaporodás | magyar | tót    | egyéb  | népsűrűség |
|------|--------------|------------|--------|--------|--------|------------|
| 1840 | 22.112       | —          | —      | —      | —      | 34         |
| 1876 | 25.513       | 130/o      | —      | —      | —      | 38         |
| 1880 | 29.283       | 120/o      | 860/o  | 80/o   | 60/o   | 44         |
| 1890 | 33.839       | 130/o      | 940/o  | 50/o   | 10/o   | 51         |
| 1910 | 44.030       | 290/o      | 940/o  | 50/o   | 10/o   | 67         |
| 1920 | 49.051       | 10·20/o    | 970/o  | 2·80/o | 0·20/o | 74         |
| 1930 | 53.000       | 7·30/o     | 980/o  | 1·30/o | 0·70/o | 80         |

### A vallási megoszlás:

| Év   | lakosság | róm. kath. | ref.  | evang. | zsídó  |
|------|----------|------------|-------|--------|--------|
| 1840 | 22.112   | 720/o      | 110/o | 140/o  | 30/o   |
| 1876 | 25.513   | 730/o      | 150/o | 90/o   | 30/o   |
| 1880 | 29.283   | 720/o      | 170/o | 90/o   | 20/o   |
| 1890 | 33.839   | 740/o      | 140/o | 90/o   | 30/o   |
| 1910 | 44.030   | 750/o      | 140/o | 90/o   | 1·60/o |
| 1920 | 49.051   | 76·60/o    | 140/o | 80/o   | 10/o   |
| 1930 | 53.000   | 77·60/o    | 130/o | 80/o   | 10/o   |

A táblázatból leolvashatjuk, hogy a Tápióvidék lakossága 100 év alatt megkétszereződött. A szaporodás legnagyobb 1876 és 1880 között. A lakosság túlnyomó többsége magyar volt már a XIX. sz. közepén is (86%), ma 98%-a magyar. A nemzeti-ségek közül csak a tót szerepelt 8%-ban.

A felekezeti megoszlás statisztikája szerint már a telepítések után is többségben vannak a róm. katolikusok (72%) s e vezető szerepük egyre nő (ma 77.6%). Az evangélikusok száma relatíve fogy: 14%-ról 8%-ra esett vissza.

A népsűrűség (80) az országos átlag alatt marad.

A lakosság községekben és kisebb falvakban lakik. Tanya-rendszer most van kialakulóban Tápiószentmárton Cegléddel érintkező határán. Csaknem minden község típusos folyómenti település s a földesúr kastélya körül keletkezett. Az utcák rendezetlenek, porosak. A kastélyokat és a most épült házakat kivéve az épületek vályogból épültek és náddal fedettek.

A Tápióvidék községei nagyságuk sorrendjében a következők (1930-as adatok alapján):

|                     |               |
|---------------------|---------------|
| 1. Tápiószele       | 9817 lakossal |
| 2. Tápiógyörgye     | 6147 „        |
| 3. Tápiószentmárton | 5367 „        |
| 4. Tápióbicske      | 4226 „        |
| 5. Tápiószecső      | 3092 „        |

|               |               |
|---------------|---------------|
| 6. Farnos     | 3184 lakossal |
| 7. Tápióság   | 3117 "        |
| 8. Gomba      | 2828 "        |
| 9. Tápióság   | 2596 "        |
| 10. Mende     | 2542 "        |
| 11. Uri       | 2535 "        |
| 12. Tápiósüly | 2504 "        |
| 13. Pánd      | 2072 "        |
| 14. Bénye     | 1437 "        |
| 15. Káva      | 728 "         |

A közlekedési viszonyok kedvezőek. A Tápióvidéket átszeli a Budapest-Nagykáta-szolnoki vasútvonal és az u. e. helységeket érintő műút. A 15 község közül hatnak van vasútállomása.

A kultúrviszonyok nem kielégítőek. Villanyvilágítás csak a már csaknem összeépült Tápiósüly-Tápióságon és Sőregen van. A lakosság 12%-a analfabéta, bár e szám korántsem ad helyes bepillantást a műveltségi viszonyokba.

\*

Értekezésemben a tápióvidéki őstáj kultúrtájjá alakulását rajzoltam meg. Ez átalakulásban a felszínalakító erők építő és romboló munkája mellett nagy szerepe van az embernek.

Az őstáj jellegét a Tápió és mellékpatakjai alkotta mocsarak s e mocsarak által közrezárt homokhátak és dombsorok adták, melyek már az őstájban is természetes tájegységet alkottak. Ennek bizonyítéka az is, hogy az ember letelepedésétől kezdve az egész területre sajátosan jellemző kultúrkapcsolatok mutathatók ki a Tápióvidék egyes részei között.

A Tápió régi kulturális jelentőségét bizonyítják az egykori ártérből kiemelkedő dombsorok római uralom előtti, római s népvándorlaskori leletei. A vízi világtól körülfogott dombsor igen alkalmas volt a megtelepedésre, mert védve volt az áradások ellen, a vízi világ pedig a táplálék forrása, védelem és közlekedési út volt egyaránt.

E kedvező viszonyok következménye az is, hogy az elpusztult legrégibb telepek fölött keletkeztek az újabbak. Így egymás felett időrendben három települési szintet találunk a dombsor tetején: legalul bronzkori, felette jazig, kelta, vagy

római telepek, legfelül pedig a tatárpusztítás előtti magyar falvak romjai.

A táj fejlődésében nagy zökkenők, visszaesések vannak. Így a tatárjáráskor és a török uralom alatt csaknem mindaz megsemmisült, amit addig az emberi munka teremtett. A török uralom utáni újratelepítésekkel csak lassan indul meg a vérkeringés s a fejlődés mindmáig lassú ütemű. A népesedési és kultúrviszonyok az országos átlag alatt maradnak s a nagyobb arányú fejlődésnek útját állják a nehéz gazdasági viszonyok s az ipar hiánya.

### **Zusammenfassung.**

In obiger Abhandlung versuchte ich die Umwandlung der Urlandschaft in eine Kulturlandschaft an Hand des Beispiels der Tápió-Gegend darstellen. Darin hatte neben den aufbauenden und zerstörenden morphologischen Kräften die Einwirkung des Menschen eine Rolle.

Die Eigenheit der Urlandschaft wurde bestimmt durch den Tápió und seinen Nebengewässern, durch diese gebildete Sümpfe und durch die von denselben umschlossenen Sandzügen und Hügelreihen, welche schon in der Urlandschaft eine natürliche Einheit bildeten. Den Beweis hiezu liefern jene bezeichnenden Wechselwirkungen, welche seit der Besiedlung zwischen den einzelnen Teilen der Landschaft stets bestanden.

Die Bedeutung der Landschaft beweisen jene Funde, die aus dem vorrömischen, römischen Zeitalter, sowie aus der Zeit der Völkerwanderung stammen und für die aus dem Überschwemmungsgebiet emporragenden Hügelreihen bezeichnend sind. Die von der Wasserwelt umgebene Landschaft war für die menschliche Besiedlung besonders geeignet, da dieselbe vor Überschwemmungen geschützt war und die Wasserwelt Schutz, Lebensunterhalt sicherte und Grundlage für den Verkehr bot.

Folge dieser Umstände war auch, dass nach Zerstörung der älteren Siedlungen stets eine neuerliche Überlagerung erfolgte. Wir finden auf den Hügelreihen drei Siedlungsflächen: zu unterst diejenigen aus der Bronzezeit, sodann Siedlungen

der Jazygën, Kelten und Römer, zu oberst aber die ungarischen Siedlungen vor der Verwüstung durch die Tataren.

In der Entwicklung der Landschaft entstanden Unterbrechungen und Rückfälle. Die Tataren, später die Türken verwüsteten beinahe alles, was bisdahin der Mensch schuf. Nach der Türkenzeit nimmt die Neubesiedlung einen sehr langsamen Gang und die Entwicklung ist bis in unsere Tage eine nur sehr allmähliche. Die Volksdichte und die kulturellen Verhältnisse bleiben hinter dem Landesdurchschnitt zurück. Einer lebhafteren Entwicklung stehen die ungünstigen Wirtschaftsverhältnisse und das gänzliche Fehlen der Industrie im Wege.

### Irodalom. — Litteratur.

1. *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye. Budapest, 1910.
2. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, Budapest, 1890.
3. *Czirbusz Géza*: Magyarország a XX. sz. elején.
4. *Fényes Elek*: Magyarország leírása. Pest, 1847., 205.
5. *Fényes Elek*: Magyarországnak és a hozzá kapcsolt területeknek mostani állapotja statisztikai és geográfiai tekintetben. Pest, 1837.
6. *Galgóczy Károly*: Pest-Pilis-Solt törvényesen egyesült vármegyék monográfiája. Budapest, 1876.
7. *György Aladár*: Föld és népei V.
8. *Halaváts*: Az Alföld Duna-Tisza közötti részének földtani viszonyai. Földtani Intézet Évkönyve. XI.
9. *Hóman Bálint*: A magyarság megtelepülése. Szabad Lyceum. 1921.
10. *Hóman—Szekfü*: Magyar történet.
11. *Kogutowicz Károly*: Dunántúl és Kis-Alföld I—II. k. Szeged, 1930, 1936.
12. *Kolofont József*: Magyar városok monográfiája: Cegléd. Budapest, 1931.
13. *Ortvay Tivadar*: Magyarország régi vízrajza. II. k. Budapest, 1882.
14. *Prinz—Cholnoky—Teleki—Bartucz*: Magyar föld, magyar faj. I—II. k. Magyar földrajz. Bp. Egyet. nyomda kiad.
15. *Schafarzik—Vendl*: Geológiai kirándulások Bp. környékén. Bp. 1929. 139—140.
16. *Szokolay Margit*: A magyarországi besényő telepekről. Föld és Ember IX. évf. 1929.

17. *Timkó Imre*: A Duna-Tisza közét É-ről szegélyező homokos vidék agrogeológiai viszonyai. A M. Kir. Földtani Int. évi jelentései az 1925—28. évekről. Bp., 1935. 245—249.

18. *Timkó Imre*: A maglódi hát és a Tápió-völgy agrogeológiai viszonyai. U. o. 231—235.

19. *Timkó Imre*: A Tápió völgyétől D-re eső dombos vidék agrogeológiai viszonyai. U. o. 238—244.

20. *Treitz Péter*: A Duna-Tisza közének agrogeológiai leírása. Földtani közl. XXXIII. 1903.

21. *Treitz Péter*: Csonka-Magyarország termőtalaja. Bp. 1929.

22. A m. kir. Központi Statisztikai Hivatal kiadványai.

---